

Aan hoevelen van hen die zich aanmeldden', zijn vrijstellingen verleend? Daaromtrent is geen enkel gegeven beschikbaar. Evenmin weten wij hoevelen van diegenen aan wie géén vrijstelling werd verleend, inderdaad voor de 'totale Kriegseinsatz' zijn vertrokken. 'Slechts enkele stakkerds', zo leest men in *Het Grote Gebod*, 'verschenen aan de stations, tot verbazing van de Duitse ambtenaren die hen zo nonchalant bewaakten dat de meesten onderweg nog konden vluchten.'² Zo stonden in Delft, aldus Sijes, op 9 januari ca. vijfhonderd man 'gepakt en gezakt op het station. Zij werden er te midden van een menigte gekeurd . . . Toen er geen trein arriveerde en de mannen in de gaten kregen dat er slechts weinig bewaking aanwezig was, vertrok de een na de ander. Honderd man waren niet te bewegen naar huis te gaan: 'gedwongen door de voedselnood, naar zij zeiden'.³ Zo zal het ook elders wel zijn gegaan, maar wij kunnen, bij gebrek aan cijfers, niet opgeven hoevelen van diegenen die zich hadden aangemeld, ook zijn tewerkgesteld; als wat in Delft geschiedde, typerend is geweest voor het gehele westen, dan komt men tot een geschat cijfer van tienduizend, maar dat dunkt ons eerder te hoog dan te laag; het is in elk geval een feit dat de Liese-Aktion niet in de verste verte het aantal werkkrachten opleverde waarop althans Liese zelf had gerekend. Had ook het *Reichskommissariat* dat gedaan? Vermoedelijk niet; toen er eind december tussen allerlei Duitse instanties veel werd touwgetrokken over al of niet te verlenen vrijstellingen, had een hoofdamtenaar van het *Reichskommissariat* genoteerd: '*Es ist doch alles Theorie, es meldet sich kaum einer, andere tauchen unter.*'⁴

Zo werd dus de Liese-Aktion goeddeels een fiasco. Zij maakte intussen in het westen des lands het bestaan voor alle jongens en mannen van zeventien tot veertig jaar wèl nog moeilijker dan het al was. Kleine razzia's bleven namelijk veelvuldig voorkomen en wie, als hij gegrepen was, niet het 'bijzonder, algemeen geldig bewijs van vrijstelling' kon tonen waarvan in Liese's 'Bekendmaking' van 14 december sprake was geweest, werd meegenomen. Wel te verstaan: dat 'bijzonder, algemeen geldig bewijs van vrijstelling', anders gezegd: de definitieve Liese-

zeventien tot veertig jaar waren overgebleven; bovendien valt niet in te zien waarom zich in Rotterdam naar verhouding zoveel meer personen zouden hebben aangemeld dan in Amsterdam.

¹ In Hoofddorp meldden zich twaalfhonderd mannen aan, in Maassluis driehonderd-twintig; die laatste groep werd prompt onder Duits gewapend geleide in de richting van Vlaardingen afgevoerd. ² K. Norel in *Het Grote Gebod*, dl. II, p. 75. ³ Sijes: *De arbeidsinzet*, p. 583. ⁴ Aangehaald in a.v., p. 563.